

2. *Галахов А. Историко-литературная хрестоматия нового периода русской словесности / Сост. Алексей Дмитриевич Галахов. – М. ; Пг. : Т-во «В.В. Думнов - насл. бр. Салаевых», 1916 – Т. 1, 1916. – 485 с.*
3. *Лосевские чтения : Материалы научно-теоретической конференции [«Цивилизация и человек : проблемы развития»], (май 2004 г.) / Кол.авт. Южно-Российский государственный технический университет (Новочеркасский политехнический институт); Отв. ред. Андрей Андреевич Данцев. – Новочеркасск: Темп, 2004. – 209 с.*
4. *Михайличенко О. В. Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні (друга половина XIX-початок XX ст.): [монографія] / Олег Володимирович Михайличенко – К. : Видавничий центр, КДЛУ, 2007. – 340 с.*
5. *Новиков Н.И. Избранные сочинения / Н. И. Новиков. – М.-Л. : Музгиз, 1951– 744 с.*
6. *Финдейзен Н. Очерки по истории русской музыки. Очерки по истории музыки в России с древнейших времен до конца XVIII века. Тома 1 и 2. Выпуск 1. / Н.Финдейзен – М.-Л. : Государственное изд-во, 1928. – 364 с.*
7. *Юм Д. Сочинения : в двух томах / Давид Юм; [перевод с английского] /под общ. ред., со вступит. ст. и примеч. И. С. Нарского. – Москва : Мысль, 1966. –Т. 1.,1966. – 846 с.*
8. *Юркевич П. Д. Философские произведения / Памфил Данилович Юркевич; [Сост. и подгот. текста А. И. Абрамова, И. В. Борисовой; Вступ. ст. и примеч. А. И. Абрамова; Журн. "Вопросы философии" и др.]. – М. : Правда, 1990. – 669 с.*

УДК 745/749

О.В. Стрілець

ДО ТРАДИЦІЙ ЕТНОДИЗАЙНУ: УКРАЇНСЬКА ЛЯЛЬКА-МОТАНКА

В статтє раскрывається особий мир етнодизайна на примере народной куклы-мотанки, отмечається значення цього подвиду українського мистецтва в професійній підготовці майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Ключевые слова: *етнодизайн, професійна підготовка, учитель образотворчого мистецтва, кукла-мотанка, народне мистецтво, українські традиції, звичаї, мотив.*

The article reveals a world of etnodizayna the example of folk dolls motanki, notes the importance of this sub-Ukrainian art in the training of future teachers of art.

Keywords: *etnodizayn, training, teacher of fine arts, motanka doll, folk art, Ukrainian traditions, customs, and motive.*

В умовах сучасних глобалізаційних процесів зростає роль ідентифікації українського народу серед культур народів світу на основі традицій декоративно-прикладного мистецтва, що зберігають ознаки українського етносу. Посилений інтерес у суспільстві до етнодизайну зумовлює необхідність підготовки педагогічних працівників із високим рівнем етнодизайнерської компетентності, здатних навчати учнівську молодь на засадах інтеграції традицій народного мистецтва й новітніх технологій дизайну. У системі професійної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва етнодизайн як форма творчої діяльності виконує культурологічні та аксіологічні функції, сприяє набуттю професійно важливих якостей та етнодизайнерських компетенцій, розвитку художніх здібностей, виробленню ціннісних орієнтирів і національної самосвідомості.

У вітчизняній педагогічній науці досліджується досить широко тема народного мистецтва, але дуже мало досліджень такої невід'ємної складової професійної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва як художньо-проектна, тому особливо актуальними стають наукові та практичні пошуки шляхів формування студентів фахової компетентності в галузі етнодизайну [1, с.20].

Зазначимо, що наукові основи відродження національних традицій, зокрема декоративно-ужиткового мистецтва знайшли відображення в працях Є. Антоновича, М. Білан, З. Васіної, Г. Горинь, О. Данченко, Р. Захарчук-Чурай, Т. Кари-Васильєвої, К. Матейко, М. Станкевича, Г. Стельмащук, П. Толочка, Є. Шевченка, Р. Шмагала та ін. Праці Б. Ананьєва, О. Асмолова, М. Бердяєва, М. Кагана, А. Маслоу, П.Якобсона визначають основи розвитку творчої особистості в контексті мистецтва (образотворчого, декоративно-ужиткового), естетики та психології творчості. В руслі цих досліджень важливо розкрити особливий світ етнодизайну на прикладі народної ляльки-мотанки, а також значення цього витвору українського мистецтва в професійній підготовці майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Як відомо, іграшка була першим духовним чинником на стежині пізнання навколишнього життєвого простору, народних звичаїв, обрядів, занять та побуту дорослих. Цей твір мистецтва синтезує в собі виражальні засоби декоративно-ужиткового мистецтва, скульптури, художнього конструювання й театрального мистецтва. Ідейно-мистецький характер іграшки тісно пов'язаний з історико-культурним розвитком суспільства. Іграшка має давню історію. Ще в стародавньому Єгипті (3 тис. до н. е.) були поширені ляльки, виготовлені з дерева або тканини. У Стародавній Греції й Римі побутували ляльки з теракоти, а в епоху Середньовіччя в Західній Європі з'явилися іграшки-фігурки воїнів у латах. В епоху Відродження виготовлення іграшок стало художнім ремеслом. На Русі зразки іграшок знайдені під час розкопок слов'янських городищ Середнього Придніпров'я (6-8 ст.) та давньоруських міст Києва й Новгороду (10-12 ст.) [2].

Українська іграшка завжди вважалась ключовим елементом нашої традиційної культури. Мистецтво українського іграшкарства здавна формувало духовний світ дітей та пробуджувало у них відчуття рідного коріння.

Проблему дитячих іграшок досліджували історики, етнографи, фольклористи, педагоги. Так, видатний етнограф, перший збирач і дослідник української народної іграшки М. Грушевський дослідив іграшку в контексті вивчення дитини у звичаях і віруваннях українського народу. Відоме також фундаментальне дослідження української народної ляльки етнографа О. Найдена. У своїх працях автор розглядає українську народну іграшку як явище культури та вид декоративно-прикладного мистецтва, з'ясовує її витoki, окреслює засади художньої виразності, визначає вузьколокальні та загальноетнічні риси [4, с. 20].

Серед народних іграшок яскраво вирізняється народна *лялька-мотанка*. Мотанка (лялька-мотанка, кукла) – це зроблена з тканини вузликова лялька. Її назва походить від укр. слова “мотати”. Вважається, що в давнину мотанки виконували функцію сакральних оберегів. Українська лялька-мотанка містить безліч сакральних космогонічних значень, які були сформовані ще в трипільську епоху. Тому багато дослідників (А.Найден, Л.Тімошенко та ін) вважають, що витoki ляльки-мотанки лежать ще у трипільській культурі. Найголовнішою ознакою ляльки є спосіб її створення, її внутрішня основа (конструкція). Ця основа має вузловий характер. Лялька-мотанка створюється шляхом зав'язування й накручування без допомоги голки. Так, в основі своєї голови вона має скручену сваргу, яка є основним мотивом на трипільських глиняних виробках. Сварга символізує рух і розвиток Всесвіту. Саме слово «розвиток» містить образ витка: у процесі розвитку чого-небудь поширюються витки. Дійсно, процес змотування ляльки нагадує спіралевидний рух Всесвіту, ніби закручуються енергетичні вихори. Крім того, скручування, завивання, як зазначає Зінаїда Зіміна в книзі «Текстильні обрядові ляльки», передає образ шаруватого пристрою тонких тіл людини.

Лялька-мотанка виникла в нашій державі ще в часи пізнього палеоліту не як іграшка, а як сакральна річ. Їй вже майже 5000 років, вона з'явилась тоді, коли почали вирощувати льон. Поступово змінювався розмір ляльки. Її виготовляли протягом року, тобто цей процес був досить тривалим. Використання матеріалів, з яких робили іграшку, залежало від сезону. Наші пращури неабиякого значення надавали очам, тому на обличчі ляльки-мотанки їх не було. Натомість на голові був намотаний хрест, який асоціювався з солярним знаком (хрест,

уписаний в коло) [5]. З традиційною українською лялькою пов'язано чимало обрядів та народних свят. У свято врожаю, наприклад, така лялька перетворювалася на оберіг або дідух.

Треба зазначити, що дослідження народних ляльок у сучасних умовах пов'язане зі значними труднощами, оскільки в селах і містах України вони майже не збереглися. Порівняно невелика їх кількість, що відноситься переважно до 1910–1930-х рр., є в музеї іграшки в Загорську під Москвою. Там вони фігурують в основному як ляльки з України. За дослідженнями О. Найдена, у різних місцевостях ляльки мають свій образний та конструктивний тип. Про це свідчить вивчення вченим саморобних ляльок, зібраних протягом 1960–1970-х рр. у селах Черкаської, Полтавської, Київської, Харківської, Чернігівської та Івано-Франківської областей. Зазначені обставини зумовили потребу в детальному висвітленні семантичного та функціонального розвитку ляльки Середньої Наддніпрянщини початку та середини ХХ століття. Українські народні ляльки (саморобні, хатні) у своїй образній основі є втіленням добра й лагідності. Лялька є посередником між бабусяю та онукою, тобто між старшим і молодшим поколіннями. Тому в ній, зробленій нашвидкуруч, аби заспокоїти дитину, чи виготовленій старанно, як подарунок на свято або на день народження, закладений, крім індивідуального, ще й родовий, етнічний фактор любові та сподівань, віри в добро [6].

Вивчення традиційної ляльки-мотанки включає в себе широкий спектр естетичних знань, розкриває світ речей, предметів у культурному контексті. Вивчаючи дослідження Найдена, ми потрапляємо у світ національних звичаїв і традицій, пов'язаних із цим дивовижним витвором нашого народу. Цікаво знати, що цій іграшці стільки років, скільки існує людство. Людина вигадала ляльку-мотанку подібну собі, як забавку для дитини, як оберіг дому. Виготовляючи цей сакральний предмет, жінки вкладали в неї свою енергію, певні думки й побажання. Ляльку-мотанку мати передавала дочці, коли віддавала до іншого роду, а дочка, у свою чергу – своїй дитині. Вона ніби ниточка, яка зв'язувала увесь рід. Хрест на її обличчі – символ веселки, тому він робиться з яскравих ниток. Обличчя – солярний знак сонця. Усі вертикальні лінії – це чоловіче начало, усі горизонтальні лінії – жіноче. Хрест – солярний символ. Є версія, що слово «хрест» походить від слов'янського кореня «крес» – вогонь (порівняємо: «кресало» – інструмент для розпалювання вогню) [7].

Археологічні дані свідчать про те, що хрест як символ шанували ще у верхньому палеоліті. Хрест – символ життя, неба та вічності. До того ж правильний (рівнокінцевий) хрест символізує принцип з'єднання й взаємодії двох начал: жіночого (горизонтальна риска) і чоловічого (вертикальна). Також хрести поділяють на прямий, тобто такий, що має горизонтальну та вертикальну риски, і косий, що має дві діагональні риски, причому прямий хрест уособлює чоловіче агресивне творче начало, косий – більш м'яке творче начало. Прямий хрест також може служити примітивною моделлю Світового дерева. Сакральна істота з хрестом замість обличчя, символізує гармонію вертикалі (духовності) і горизонталі (земного розвитку людини), тобто допомагає гармонізувати простір [4].

Мотанка виконується виключно шляхом намотування, не має обличчя й несе в собі тепло людських рук, любов і турботу, з якою створена. Вона може бути плетеною із соломи чи зовсім без застосування нитки, коли всі вузли закріплюються архітектонічно за рахунок того матеріалу, з якого робиться мотанка. Голова називається «куклою». У процесі її виготовлення шматочок тканини складається вузько (як пасок або крайка), а тоді згортається «фрулетиком» і обмотується тканиною [5].

«Куклою» величають і перший обжинковий сніп, закручений особливим способом. Так називають і дитячу «пустушку» — хліб, загорнутий у полотнинку (її раніше давали немовляті). Тобто, шматочок хліба чи тканини або зерно, загорнуте в полотнину, — це голова, що уособлює дух істоти. Приєднується вона дуже просто: до колодки, до трісочки, до кукурудзяного стебельця, будь-чого. Мотанка навіть може не мати рук — тільки обгортається тканиною. І тут уже годиться все, що знайдеться. Раніше найкоштовнішим убранням для ляльки ставали клапти старих вишитих сорочок, іншого одягу. Власне тому українська мотанка позначена регіональними ознаками тієї місцевості, де її виготовлено.

Оскільки робилася лялька-мотанка з тих матеріалів, які були під руками – чи то солома, чи старі непотрібні речі, а одягалась в клаптики матерії зі старого одягу матусь і бабусь, то й не дивно, що така лялька, зроблена власноруч, оспівана в піснях, зображена в казках, одягнена в усе своє, домашнє, рідне – вважалась у родині оберегом.

Лялька має бути одягнуеною у світлу вишиту сорочечку, під'юпник (або нижня спідничка, яку називають галькою) і запаску – усе в традиціях Подільського краю. Усі елементи одягу є оберегами: спідниця символізує землю, сорочка позначає три часи – минулий, теперішній і майбутній; обов'язковими атрибутами є вишиванка та намисто, які уособлюють достаток. Також повинен бути головний убір – очіпок, стрічка чи хустка – що символізує зв'язок із небом [6].

Відомими народними майстрами сьогодення, які відроджують технологію ляльки-мотанки є: Л.Теліженко, О. Мартинюк, Т. Білокрилець, Г. Напиткіна, О. Колпавщикова, К. Ляшко та багато ін.

Люди 21 століття вбачають у ляльці тільки декоративність та зовнішні прояви, не приділяючи уваги внутрішньому змісту ляльки. Але треба пам'ятати, що отримуючи життя завдяки світосприйняттю та уяві автора, лялька несе в собі як індивідуальність майстра, так і генетичну інформацію цілого етносу.

Дослідження народної ляльки-мотанки формують етнічні, національні особливості, створюють свій неповторний стиль із залученням етномотивів та традицій, а вивчення та пропаганда національного мистецтва має вагоме значення для розвитку й відродження культури рідного народу, здобуття гідного місця серед інших країн світу.

Література

1. **Бровченко А. І.** Формування фахової компетентності з основ етнодизайну у майбутніх учителів трудового навчання: автореферат / А. І. Бровченко. – Вид. НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2011. – 20 с.

2. Декоративно-ужиткове мистецтво. Словник. Т.1. / Запаско Я.П. (керівник авторського колективу), Голод І.В., Кравченко Я.О., Лупій С.П., Любченко В.Ф., Мельник І.А., Чарновський О.О. – Львів, Афіша. 2000. – С.584.

3. **Корницька Л. А.** Дослідницька етнографічна діяльність майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю: метод. Рек. /Л. А. Корницька. – Хмельницький: ХНУ, 2009. – 55 с.

4. **Найден О.** Народні ляльки Середньої Наддніпряниці (Іконографія, семантика, одрядово-фольклорні аналогії) /О.Найден. У кн. «Регрес і регенерація в народному мистецтві» Колективне дослідження за матеріалами Третіх Гончарівських читань. - К.: Музей Івана Гончара: Родовід, 1996. -С. 141-150.

5. **Найден О.** Перший збирач народної іграшки / О. Найден. Народне мистецтво. - 1998.-№1-2.-С. 60-62.

6. **Найден О.С.** Українська народна іграшка: смислові та обрядові основи / О.С. Найден. – К.: Видавничий Дім «Стилос», 2007. – 240 с.

7. **Найден О.С.** Українська народна іграшка: Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості: [історико-етнографічний просібник] / О.С. Найден – К.: Арт Ек, 1999. – 256 с.

8. Національна доктрина розвитку освіти. Затверджена Президентом України 17 квітня 2002 р. // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – №2. – С. 9–12.

9. **Радченко К. В.** Дизайн : історія і сучасність / К. В. Радченко // Шкільна бібліотека. – 2002. – С. 171-175.

10. **Розенсон І.А.** Основы теории дизайна: учеб. для вузов. - СПб.: Питер, 2006. – 219 с.

11. **Сидоренко В. Ф.** Дизайнерские методы познания / В. Ф. Сидоренко // Дизайн в общеобразовательной системе [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.rosdesign.com/design_materials/2/diz_metod.htm. – Назва з екрану.